

Srdan Milošević

Interpretacija istorije u *Rešenju o rehabilitaciji* kneza Pavla Karađorđevića

UDK 929 Karađorđević P. »1934/1941«

MILOŠEVIĆ Srdan, mag. istorije, istraživač-saradnik, Institut za noviju istoriju Srbije, RS-11000 Beograd, Trg Nikole Pašića 11, spmilosevic@gmail.com

Interpretacija istorije u *Rešenju o rehabilitaciji* kneza Pavla Karađorđevića

Zgodovinski časopis, Ljubljana 67/2013 (148), št. 3-4, str. 450–470, cit. 55

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sr. (En., Sn., En.)

Rad se bavi analizom argumentacije kojom je obrazloženo *Rešenje o rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića*. Problemizovana je interpretacija opštih prilika u vreme Namesništva u Jugoslaviji (1934–1941), i ukazano na materijalne greške u iskazima zastupnika rehabilitacije citiranim u *Rešenju*. U radu se pokazuje da su ne samo pogrešno predstavljene istorijske okolnosti iz vremena Namesništva u Jugoslaviji, već da su neke od ključnih okolnosti sasvim prećutane ili čak neistinito prikazane.

Ključne reči: Knez Pavle Karađorđević, Jugoslavija (1934–1941), Trojni pakt, Rehabilitacija, Istoriografija

Avtorski izveštak

UDC 929 Karađorđević P. »1934/1941«

MILOŠEVIĆ Srdan, MA in History, Institute for recent History, research assistant, Srbija, RS-11000 Beograd, Trg Nikole Pašića 11, spmilosevic@gmail.com

The interpretation of the past in the Act on rehabilitation of Prince Paul Karađorđević

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 67/2013 (148), No. 3-4, pp. 450–470, 55 notes

Language: Sr. (En., Sn., En.)

This paper analyzes the argumentation used to explain the Rehabilitation Act of Prince Paul Karađorđević of Yugoslavia (2011). It provides a critical analysis of the interpretation of the general conditions during the period of his regency in Yugoslavia between 1934 and 1941, and points out various errors in the statements of proponents of rehabilitation quoted in the Act. The analysis shows that certain historic circumstances at the time of Karađorđević's regency have been misrepresented while some of the key factors were not only concealed but even deliberately misinterpreted.

Key words: Prince Paul Karađorđević of Yugoslavia, Yugoslavia (1934–1941), Tripartite Pact, rehabilitation, historiography

Author's Abstract

Uvod

Učestala rešenja o rehabilitaciji ličnosti osuđenih posle Drugog svetskog rata zbog stvarne ili navodne izdaje i saradnje sa okupatorom zaslužuju ozbiljnu analizu, s obzirom da imaju izražen javni značaj. U ovom radu u središtu je rehabilitacija kneza Pavla Karađorđevića.* *Rešenje o rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića*¹ (u daljem tekstu *Rešenje*) doneo je Viši sud u Beogradu 28. novembra 2011. g. čime je poništena Odluka Državne komisije za utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača od 17. septembra 1945. g. (u daljem tekstu *Odluka*), kojom je knez Pavle oglašen za izdajnika i ratnog zločinca.² Rad se koncentriše na delatnost kneza Pavla u kontekstu koji omeđavaju ova dva dokumenta (*Odluka* iz 1945. godine i *Rešenje o rehabilitaciji* iz 2011. godine). Na osnovu drugih istorijskih izvora i dosadašnjih istraživanja utvrđivano je koliko su verodostojne činjenice koje se u ova dva dokumenta iznose.

Naime, u ovom radu učinjen je pokušaj da se u vezi sa argumentima koji su izneti u prilog rehabilitacije pruži analiza sa stanovišta istoriografije, a fokus je na argumentaciji i interpretaciji istorijskih činjenica u obrazloženju *Rešenja*, u kojem su detaljno preneti iskazi zastupnika rehabilitacije predloženi u postupku pred Višim sudom u Beogradu. Treba na samom početku naglasiti da sud nije uzeo u obzir sve navedene iskaze, ali je značajno ukazati na ono čime je sud prilikom donošenja odluke raspolagao. Pitanje koje se postavlja je sledeće: uolikoj meri je *Rešenje* obrazloženo na način koji je u skladu sa naučnim znanjima o periodu Namesništva u Jugoslaviji? Odgovor na ovo pitanje važan je i u suštinskom i u formalnom smislu. U suštinskom – zbog toga što od njega zavisi i kakav načelan stav bi trebalo zauzeti prema odluci suda u pogledu verodostojnosti iznete argumentacije, a u formalnom – zbog toga što od kvaliteta obrazloženja odluke zavisi pravni kredibilitet

* Rad je nastao u okviru projekta Tradicija i transformacija – Istorijsko nasleđe i kolektivni identitet u Srbiji u 20. veku, br. 47019, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

¹ *Rešenje o rehabilitaciji Pavla Karađorđevića* (Pex. бр. 226/10) može se u integralnom obliku naći na veb adresi: [http://www.bg.vi.sud.rs/images/reshenje8\(1\).pdf](http://www.bg.vi.sud.rs/images/reshenje8(1).pdf). Posl. pristup 2. 8. 2012.

² Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Fond Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (110) (dalje: F 110), kutija 111 (dalje k: 111) – br. 3572. Sačuvano je samo nekoliko strana ove *Odluke*, dok je ostatak nestao i dokument je nepotpun. U okviru fonda se ne mogu pronaći, uz nekoliko izuzetaka, ni dokazni materijali, pre svih zapisnici svedočenja bliskih saradnika kneza Pavla, za koja se prema popisu dokaznog materijala zna da su postojali. Dokument će dalje biti citiran kao *Odluka*. Ovaj dokument je objavljen na veb adresi: http://www.27mart.com/archive_item.php?archives_id=82&phrase=, posl. pristup 26. 5. 2012. Pored toga, *Odluka* je kao faksimil objavljena i u knjizi Др Давид Албала, Прир. Ђорђе Лопичић.

i validnost tog akta.³ Poređenje sa *Odlukom* iz 1945. nametnulo se po sebi, budući da je to dokument koji je *Rešenje o rehabilitaciji* poništilo.

Revizionizam i istorijsko-pravna problematika u *Rešenju o rehabilitaciji* kneza Pavla Karađorđevića

Šta je to što, prema tumačenju koje nudi *Rešenje o rehabilitaciji*, fundamentalno menja naše poznavanje perioda Namesništva u Jugoslaviji?⁴ Smisao *Rešenja* je da

³ Grubač, *Krivično procesno pravo*, 328.

⁴ Period Namesništva se uglavnom obrađivao u okviru sinteza istorije Jugoslavije, kao i u pojedinim monografijama posvećenim nekim konkretnim temama. U tom smislu, pomenućemo svakako najdostupniju i u svim radovima o istoriji Jugoslavije nezaobilaznu trotomnu sintezu Branka Petranovića: Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 1, str. 211–385. Najkompletniju, iako u mnogome pristrasnu sliku političke istorije perioda namesništva dao je Jakob Hoptner: Hoptner, *Yugoslavia in Crisis*, (Prev. Hoptner, *Jugoslavija u krizi: 1934–1941.*) Ideološki još je više pristrasna, ali sa drugih polazišta, knjiga Nikole Milovanovića *Od marsejskog atentata do Trojnog pakta*. Iako sadrži dosta korisnih informacija, ova knjiga nije naročito upotrebljiva jer ne sadrži naučni aparat, mada iscrpno citira mnoge izvore i, u meri u kojoj su njeni podaci proverljivi, zaslužuje da bude pomenuta. Osim ovih, ne postoje druge monografije koje se sveobuhvatno bave političkom istorijom Jugoslavije specifično za period od 1934. do 1941. godine, mada je ovaj period, razume se, obrađivan u brojnim sintezama istorije Jugoslavije. Od značaja su i knjige: Радојевић, *Удружена опозиција 1935–1939*; Стојков, *Влада Милана Стојадиновића*; Djokić, *Elusive Compromise*, (Prevod Đokić, *Nedostižni kompromis*); Boban, *Maček i politika HSS 1928–1941*; Isti, *Sporazum Cvetković-Maček*. O temi percepcije fašizma u beogradskoj intelektualnoj javnosti i uopšte o ideološkim kretanjima u godinama pred početak Drugog svetskog rata vidi: Milosavljević, *Savremenici fašizma*, 1–2. Takođe, korisne su, iako umnogome pristrasne, sledeće knjige: Balfour, Mackey, *Prince Paul of Yugoslavia*; Ђорђевић, *На раскрсници*, zatim Јанковић, *Кнез Павле: од лепоте до истине*; Јанковић, Лалић, *Кнез Павле: истина о 27. марту*. U novije vreme pojavila su se i dva zbornika radova u kojima se autori priloga dotiču perioda namesništva, posebno pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu i 27. marta 1941: *Зборник радова Округлог стола »Кнез Павле у вихорима Европске политике«* i *27. март 1941. Седмдесет година касније*. U mnogome nepovoljan portret kneza Pavla i njegovog namesništva daje Глигоријевић, *Краљ Петар II Карађорђевић*. Za diplomatsku istoriju i spoljnu politiku Namesništva korisne su sledeće studije: Barker, *British policy in south-east Europe*; Tasovac, *American Foreign Policy and Yugoslavia, 1939–1941*; Nehn, *A Low Dishonest Decade*; Knox, *Mussolini Unleashed, 1939–1941*; Littlefield, *Germany and Yugoslavia 1933–1941*; Kada je reč o domaćim izvorima, pored arhivskih fondova koji potiču iz državnih institucija i drugih organizacija, interesantna su lična viđenja, odnosno dnevnički i memoarski izvori: Konstantinović, *Politika sporazuma.*; Stojadinović, *Ni rat ni pakt*; Maček, *In The Struggle for Freedom*; Fotić, *The War We Lost*, (prev. Фотић, *Рат коју смо изгубили.*); Мемоари патријарха српског Гаврила; Stakić, *Moji razgovori sa Musolinijem*; Vauhnik *Nevidljivi front*; Јовановић Стојимировић, *Дневник 1936–1941*; Павловић, *Ратни дневник 1941–1945*. Korisna je i knjiga u kojoj su sakupljeni neki tekstovi Драгиша Цветковића: *Драгиша Цветковић њим самим*. Прир. В. Петровић. Takođe, Cvetković je i sam u Parizu izdavao ediciju *Dokumenti o Jugoslaviji*, 1–10. Pomena su vredni i spisi Danila Gregorića, pre svih *Самоубиство Југославије*, kao i knjiga Koste Nikolića i Bojana Dimitrijevića, *Данило Грегорић у 25. март 1941*. (Reč je o izdanju rukopisa koji je Gregorić, prema pisanju Nikolića i Dimitrijevića, sastavio početkom 1950-ih godina, u zatvoru.) Od značaja je i već pomenuta knjiga Dragoslava Đorđevića (Ђорђевић, *На раскрсници*) koja sadrži razgovore i prepisku autora sa knezom Pavlom iz posleratnog perioda. Razume se, ličnim uvidima ne može se pokloniti bezrezervno poverenje, ali u ovom slučaju suština je u tome da se na osnovu ovih izvora pre svega vidi opseg, a ne sadržaj ili vrednovanje političkog uticaja kneza

knez Pavle Karađorđević, ni u istorijskom, faktičkom kao ni u formalno-pravnom smislu nije odgovoran za dela koja su mu stavljena na teret u istraživanju koje je preduzela Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača 1945. godine. Ta dela, za koja je Komisija tvrdila da je knez Pavle odgovoran su sledeća: »Izdaja naroda. – Gaženje ustava. – Sabotaža naoružanja i pripreme zemlje za rat. – Razbijanje narodnog jedinstva naroda Jugoslavije. – Priprema agresivnog rata«.⁵ Na osnovu tvrdnji koje se nalaze u *Rešenju o rehabilitaciji* proizilazi da knez Pavle Karađorđević 1) nije kršio ustav i da je zapravo doprinio političkoj stabilnosti zemlje i 2) da ne snosi nikakvu odgovornost koja bi bila moralno kompromitujuća ili koja bi mogla biti pravno sankcionisana za odluku o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. Razmotrimo ove tvrdnje.

Odnos kneza Pavla prema ustavu i ustavnosti i njegova uloga u političkom životu – »staratelj Jugoslavije«⁶

Knez Pavle, posle atentata na kralja Aleksandra u Marselju, oktobra 1934. godine, preuzeo je namesničku dužnost u skladu sa testamentom ubijenog kralja.⁷ Iako samo jedan od trojice namesnika, efektivnu vlast, kao pravi vladalac, obavljao je faktički sam knez Pavle. Po Ustavu iz 1931. godine reč je, razume se, o kolektivnom

Pavla. Konačno, lični fondovi stranačkih prvaka, ostavština Milana Antića, ministra dvora, koja se čuva u Arhivu SANU, takođe su važno svedočanstvo, kao i ostavština samog kneza Pavla, danas dostupna u Arhivu Jugoslavije. Treba dodati i nažalost oskudne stranačke arhive kao i štampu iz tog perioda, koja omogućava da se dnevno prate aktivnosti Namesništva, pri čemu je upadljivo odsustvo pominjanja druge dvojice namesnika, što svedoči o njihovoj marginalnoj ulozi. Od stranih izvora najdostupniji su diplomatski izveštaji i prepiska: *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, prir. Živko Avramovski; *Documents on German Foreign Policy*, 1918–1945, Ser. C (1933–1937) vol. 3–5; Ser. D. (1938–1945), vol. 1–12; *Documents diplomatiques français*, Serie 1932–1935, Tome VII–XIII; Serie 1936–1939, Tome I–XIX; Serie 1939–1944.); *Foreign Relations of the United States*, onlajn: <http://digicoll.library.wisc.edu/FRUS/Search.html>. Od stranih izvora zanimljivi su i dnevници: Ciano, *Diario 1937–1943*; Hassell, *The Von Hassell Diaries 1938–1944*; Churchill, *The Second World War: The Grand Alliance*; Eden, *The Eden Memoirs: the Reckoning*.

⁵ Odluka, str. 2.

⁶ Ovim rečima knez Pavle naziva sebe u jednom pismu tašti Jeleni Vladimirovnoj, a tako ga je nazivao i Entoni Idn u pismu od 4. marta 1941. Јанковић, Лалић, *Кнез Павле. Истина о 27. марту*, str. 22, 27.

⁷ U političkom testamentu kralja Aleksandra, sačinjenom 5. januara 1934. godine navodi se da »za slučaj da Naslednik Prestola iz uzroka nabrojanih u članu 41 Ustava ne može da vrši Kraljevsku vlast namesničku vlast vrši 1) Nj. Kr. V. Pavle Karađorđević, 2) g. Radenko Stanković, senator i Ministar prosvete, Dr. Iv. N. Perović, ban Savske banovine.« *Politika*, 10. 10. 1934, str. 1. U ovom svojeručnom pismu-testamentu kralja Aleksandra određeni su još i zamenici svoj trojici namesnika. Pismo ne sadrži nikakva uputstva o prvenstvu jednog ili drugog člana Namesništva. Iako ne mora da znači neku posebnu nameru, uočljivo je da je u Politici objavljeno ime kneza Pavla pod brojem 1), a da su imana preostalih namesnika zajedno naznačena pod rednim brojem 2). To bi moglo da sugerise svojevrsno Pavlovo prvenstvo, ali u originalnom testamentu, imena su nabrojana pod rednim brojevima 1, 2 i 3. Jedan primerak testamenta, sa pratećim dokumentima nalazi se u Zbirci kneza Pavla, AJ – ZKP – rolna 5 – slika 140–145, 156–165. Sam testament pratile su od prvog dana brojne kontroverze, ali o tome ovde ne može biti reči.

telu, bez prvenstva bilo koga.⁸ Ustav nije poznao zvanje »prvog namesnika«, kako je nazivan knez Pavle, a takvo zvanje se ne pominje ni u kratkom političkom testamentu kralja Aleksandra. Već sama činjenica da je uloga preostale dvojice namesnika bila svedena na puku formu (»prisutni građani«, kako se ironično govorilo) dovoljna je da se otvori pitanje odgovornosti kneza Pavla za svojevrsnu uzurpaciju vladarskih ingerencija, što se u *Odluci* iz 1945. i pominje.⁹

Zastupnici rehabilitacije sa svoje strane negirali su da je knez Pavle kršio Ustav, tvrdeći da je ta optužba »potpuno proizvoljna i neistinita«. Štaviše, »bilo je upravo suprotno«,¹⁰ tvrde oni. Osim toga, dalje se navodi da se u *Odluci* iz 1945. godine uz tačku *gaženje ustava* ne navodi koji je ustav i koje članove ustava knez Pavle prekršio.¹¹ Zbog čega je ova primedba, zapravo, irelevantna, čak i sa stanovišta prava?

Da bi se na to pitanje odgovorilo mora se poći od prirode i pravnog statusa odluka Komisije. Budući da odluke Komisije nisu bile sudske odluke, nisu imale tu snagu, niti su bile strogom formom definisane akta, u formalnom i procesnom smislu Komisiju koja je donela odluku o proglašenju kneza Pavla za ratnog zločinca nije obavezivala struktura sudskih odluka niti predviđeni sudski postupak. O prirodi odluka koje je Komisija donosila najrečitije svedoči deo završnog izveštaja njenog predsednika: »O pravnoj prirodi odluke kao akta koji redovna pravosudna praksa

⁸ Za funkciju Namesništva vid: *Ustav Kraljevine Jugoslavije*, čl. 41–49. Ustav je dostupan i na veb adresi <http://scc.digital.nb.rs/document/RA-ustav-1931>. Za istorijat Ustava iz 1931. vidi: Jevtić, *Ustav Kraljevine Jugoslavije od 3. IX 1931*.

⁹ Gotovo svi izvori upućuju na zaključak da je knez Pavle bio stvarni gospodar političkih prilika u zemlji rečju – »staratelj Jugoslavije«. Najveći broj izvora o tome svedoči, razume se, na posredan način: u pregovorima, političkim odlukama, vođenju države vidljiv je, od trojice namesnika, jedino knez Pavle. Kao ilustraciju možemo navesti nekoliko primera: U pogledu jednog od najvažnijih rešenja u unutrašnjoj politici, tj. o Sporazumu iz 1939. godine sam knez Pavle kaže da je njemu »lično toliko radio«. (Ђорђевић, *На раскрсници*, str. 133.) Na sastanku u Berhtesgadenu 14. 2. 1941. Cvetković i Cincar Marković, donekle zatečeni predlogom da Jugoslavija pristupi Paktu, odgovorili su da »nemaju od Kneza (podv. S. M.) instrukcije u tom smislu« na šta je Hitler rekao da bi onda sastanak sa knezom Pavlom razjasnio pozicije, što se kasnije i dogodilo. (Stakić, *Moji razgovori sa Musolinijem*, str. 107.) Prema rečima Danila Gregorića, u Namesništvu »politički činilac bio je samo Pavle«. (D. Gregorić prema: Николић, Димитријевић, *Данило Грегорич*, str. 50.) Kada je reč o diplomatiji, interesantno je zapažanje Mihaila Konstantinovića da se posle smene Stojadinovića, spoljna politika nije promenila: »Nju je, uostalom, i ranije vodio Knez, pa je i sad vodi u istom pravcu«. (Konstantinović, *Politika sporazuma*, str. 159.) Cvetković je u jednom razgovoru rekao da mu je knez »s bolom u duši naložio« (podv. S. M.) »da potpiše pakt. (D. Cvetković prema: Драгиша Цветковић њим самим, str. 450.) Milan Antić takođe kaže da je »Knez odlučio (podv. S. M.) da prihvatimo nemački 'ultimatum'«. (Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (dalje: ASANU) – Zbirka Milana Antića (dalje: ZMA) – dok. br. 8460.) Uticaj kneza Pavla bio je dobro poznat i stranim diplomatima, pa je, primera radi, američki poslanik u Beogradu Lejn pisao svojoj vladi da je upravo knez Pavle »ličnost koja će doneti konačnu odluku« u pogledu pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu (FRUS, Europe (1941), p. 951.) O ulozi namesnika Perovića i Stankovića i njihovom uticaju na politiku, svedoči i činjenica da u prelomnom trenutku, 23. marta 1941. godine, kada se odlučivalo o stvarima »biti ili ne biti«, kako kaže Milan Antić, dvojica namesnika nisu ni bili pozvani kod kneza Pavla na sastanak. (ASANU – ZMA – dok. br. 8530).

¹⁰ *Решење*, str. 2.

¹¹ *Isto*.

nije poznavala, treba kazati da ona *ima samo deklarativan karakter... Jasno je da ovakav akt nije mogao imati karakter optužnice, a još manje karakter kondemnatorne presude.* (Podv. S. M.)¹²

Primedba da u *Odluci* iz 1945. godine nije navedeno koji Ustav je prekršio knez Pavle irelevantna je i zbog toga što se iz samog sadržaja *Odluke* to jasno može videti. Naime, u *Odluci* piše: »Po preuzimanju namesničke vlasti, Pavle Karađorđević pogazio je Ustav time, što je celokupnu vlast uzeo u svoje ruke... Ta Pavlova funkcija (namesnik – prim. S. M.) po ustavnom pravu i po suštini suvereniteta, morala je imati svoje granice u funkcijama narodnog predstavnništva. Tako je i po Vidovdanskom Ustavu, koji je jednim protuustavnim i protuzakonitim aktom ukinuo kralj Aleksandar, pa i po 'Ustavu' koji je 1931 godine oktroisao sam Aleksandar. Ona se takođe ograničava i samim testamentom, kojim je Pavle određen samo za jednog od trojice namesnika, a tek Namesništvo kao celina i telo imaju kraljevsku vlast.«¹³ Na osnovu ovog navoda jasno se vidi da je reč o Ustavu iz 1931. godine, budući da do januara 1946. godine nije bilo donošenja novog ustava Jugoslavije. Pored toga, ova opšta ocena odgovara istorijskoj stvarnosti i predstavlja ispravnu ocenu delovanja kneza Pavla u svetlu odredaba Ustava iz 1931. godine koje se odnose na nadležnosti namesnika, a činjenica da se nalazi u jednom aktu kojem je osporena legalnost (*Odluka* iz 1945.) ne menja ništa u njenoj verodostojnosti. U *Odluci* je, dakle, uopšteno kvalifikovano određeno delovanje, a na optužnici i sudu bilo bi da utvrde odgovarajuće detalje, eventualno prekršene članove Ustava i sl. Zbog toga su primedbe koje se odnose na formalne karakteristike *Odluke*, iako se na prvi pogled čine opravdanim, ipak svojevrsni hiperkriticism koji sasvim promašuje suštinu.

Drugim rečima, odluke Državne komisije bile su političke odluke koje su jezikom prava i pozivanjem na određene pravne principe uopšteno kvalifikovale određeno delovanje i ništa više od toga. Takvom dokumentu ne mogu se stavljati formalni prigovori koji važe za pravna akta kakva donose, primera radi, sudovi. I Komisija i njene odluke bile su pojave *sui generis*, pri tome ne bez pandana u međunarodnom pravu (Komisija UN u Londonu). Pri tome treba posebno podvući

¹² *Dokumenti istorije Jugoslavije*, str. 43. U vezi sa ovim pitanjem postoji izvesna nejasnoća, na koju ovde samo skrećemo pažnju, a više pažnje biće posvećeno u drugom radu. Naime, na pozadini *Odluke* iz 1945. godine kojom je knez Pavle Karađorđević proglašen za ratnog zločinca stoji da je *Odluka* upućena javnom tužiocu. Proces u slučaju kneza Pavla nije organizovan, a nije sastavljena ni optužnica. Knezu Pavlu nije suđeno ni u odsustvu, kao što je činjeno u vezi sa nekim drugim ličnostima. Moguće je da su se komunističke vlasti nadale ekstradiciji kneza Pavla. Pravni status proglašenja kneza Pavla ratnim zločincem od strane Državne komisije ima samo moralnu težinu, jer bez relevantne odluke suda, u principu, proglašenje zločincem od strane Komisije nije moglo proizvoditi (niti je proizvodilo) pravne posledice. Ipak, najnoviji Zakon o rehabilitaciji (*Službeni glasnik*, br. 92/11) iz decembra 2011. godine u čl. 2. stav 2. tačka 2 odluke Komisije u slučajevima pripadnika kvislinških jedinica uzima kao pravno relevantne i eksplicitno zabranjuje rehabilitaciju, između ostalih, i onih lica koje je kao pripadnike ovih jedinica zločincima proglasila Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Time je savremeni zakonodavac dao veću pravnu težinu odlukama Državne komisije nego što je bila pravna težina tih odluka u vreme kada su donošene.

¹³ *Odluka*, str. 2.

da odluke Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora nisu proizvodile nikakvo trajno pravno dejstvo.¹⁴ Bez odgovarajuće sudske presude imale su, u suštini, samo moralnu težinu.

Nadalje, kao argument da knez Pavle nije kršio ustav, u obrazloženju *Rešenja* se navodi i da je usled unutrašnjih i međunarodnih problema »bilo nejasno koji ustavni propisi su uopšte na pravnoj snazi«,¹⁵ kao i da je Ustav iz 1931. godine »zbog sporazuma sa Hrvatima¹⁶ faktički stavljen van snage«. ¹⁷ Kao što je rečeno, za sve vreme trajanja Namesništva na snazi je bio Ustav iz 1931. godine. Iako su pojedine odredbe zaista bile novim rešenjima »faktički stavljane van snage«, često protivustavno, nikakvo vanustavno stanje nije poznato posle 1931. godine.¹⁸ Štaviše, okolnost da je došlo do »faktičkog stavljanja van snage« celog Ustava, da se zaista takvo nešto dogodilo, morala bi u slučaju ličnosti koja deluje kao faktički šef države upravo pokrenuti pitanje odgovornosti za to, a nikako ne bi bila opravdanje ili okolnost koja po sebi oslobađa odgovornosti, kako se tvrdi u iskazima zastupnika rehabilitacije.

Konačno, kao svojevrtni vrhunac argumentacije u odbranu stava da je navod iz *Odluke* iz 1945. godine o gaženju ustava od strane kneza Pavla neosnovan, navodi se da je knez 8. oktobra 1937. (dakle dve godine pre sporazuma sa Hrvatima koji se prethodno navodi kao razlog faktičkog stavljanja Ustava iz 1931. godine van snage) »okupio« vodeće političke ljude u zemlji i sa njima postigao sporazum da se Ustav iz 1931. godine ukine i proglase »privremeni osnovni Zakoni Jugoslavije koji će sadržavati bitne principe države i važiće do donošenja novog Ustava«. ¹⁹ Očito je, međutim, da bi i ova činjenica, da je tačna (a nije),²⁰ takođe

¹⁴ Pravnom prirodom odluka Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača bavićemo se u drugom radu, a ovde samo kao ilustraciju treba navesti činjenicu da je bilo propisano da se imovina lica koja su od strane Komisije proglašena za ratne zločince stavlja pod privremeni nadzor Državne uprave narodnih dobara, a da se tek odgovarajućom odlukom suda ta imovina konfiskuje trajno od lica koja bi bila osuđena kao zločinci, odnosno vraća licima koja bi bila oslobođena od strane suda, bez obzira na odluku Komisije. Tako »Odluka o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile«, Službeni list DFJ, 2/45 u članu 4 propisuje: »U slučaju da presuda (npr. da je lice ratni zločinac – prim. S. M.) još ne postoji ili još nije pokrenut postupak protiv sopstvenika, predložiće privremeni prelaz imovine pod upravu i nadzor Državne uprave narodnih dobara Državna ili Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora ili njihovih pomagača. Ove komisije dužne su da istovremeno pokrenu postupak kod građanskih ili vojnih sudova. (podv. S. M.)«

¹⁵ *Rešenje*, str. 2.

¹⁶ Reč je o Sporazumu Cvetković – Maček od 26. avgusta 1939. godine kojim je formirana Banovina Hrvatska.

¹⁷ *Rešenje*, str. 2.

¹⁸ O problemu ustavnosti u vezi sa poslednjom decenijom postojanja Kraljevine Jugoslavije vid: Jevtić, *Ustav Kraljevine Jugoslavije*.

¹⁹ *Rešenje*, str. 2.

²⁰ Knez Pavle nikada nije okupio političare u cilju dogovora o »privremenim zakonima Jugoslavije«. U *Rešenju* se očigledno misli na sporazum u Farkašiću od 8. oktobra 1937. godine, na kojem su predstavnici srpskih i hrvatskih opozicionih stranaka postigli sporazum o saradnji i predložili donošenje Privremenih zakona, što je knez Pavle bez ikakvog dvoumljenja odbio, ocenivši sporazum kao »podmuklost«. Vid. Радојевић, *Удружена опозиција*, str. 178;

više išla u prilog tumačenju koje nalazimo u *Odluci* iz 1945. nego zastupnicima rehabilitacije: svedočila bi o nameri da se političkom voljom, arbitrarno i mimo procedure suspenduje važeći Ustav. I pored svega toga, ne iznoseći nijedan relevantan dokaz, u jednom iskazu citiranom u obrazloženju *Rešenja* se kratko kaže da »u vezi tvrdnje o gaženju ustava... (od strane kneza Pavla – prim. S. M.) činjenice svedoče sasvim suprotno«.²¹ Odgovor na pitanje: Koje činjenice? – u *Rešenju*, kao uostalom ni u samoj istoriji, nije moguće pronaći. Sve činjenice upravo svedoče da je knez suvereno o svemu odlučivao, što je bilo u suprotnosti sa njegovim ustavnim položajem.

Zatim se prešlo na dokazivanje da ni optužba za »ignorisanje narodnih predstavnika« od strane kneza Pavla nije osnovana: navodno, »bilo je upravo suprotno«. I ponovo se iznose argumenti nemoćni da to »suprotno« dokažu. Između ostalog se kaže da se knez »trudio da zadovolji prekomerne zahteve hrvatskih stranaka«; da je u tome »uspeo i to po cenu odstupanja od nekih značajnih državno-pravnih i istorijskih prava srpskog naroda«; da je »vratio« u politički život predstavnike Hrvata; da je »ispunio hrvatske zahteve«; da je »vratio političku stabilnost«; da »potpuno otpušta Stojadinovića«; da »daje mandat Cvetkoviću«; da »okuplja sve relevantne političke snage« i tako dalje.²² Sve to knez čini kao jedan od trojice namesnika.

Činjenice govore da je knez zaista u svemu navedenom igrao ključnu ulogu. Međutim, činjenica da je knez Pavle oko sebe okupljao političke ljude u zemlji radi svršetka poslova nije sporna, ali je sporno kakav je bio njihov legitimitet i kakav je bio njegov mandat kao namesnika. Knez je na važne državne funkcije postavljao njemu odane ljude,²³ zaobilazeći ono malo demokratskih i parlamentarnih procedura koje je predviđao Ustav. Vrhunac toga je potpuno ignorisanje skupštine izabrane 1939, njeno raspuštanje i upravljanje zemljom do 1941. bez narodnog predstavnništva. Saradnici kneza Pavla uglavnom su bili ljudi bez većeg legitimiteta, sa eventualnim izuzetkom Mehmeda Spahe, Antona Korošca i Vladka Mačeka,

O odnosu kneza i opozicije, a naročito o sporazumu u Farkašiću vid: Boban, *Maček i politika HSS*, str. 261–293; Радојевић, *Удружена опозиција*, str. 176–183; Đokić, *Elusive Compromise*, 195–198; Stojkov, O stvaranju Bloka narodnog sporazuma, str. 245–302; Maček, *In the Struggle for Freedom*, str. 181. Knez je stajao na stanovištu da se za vreme Namesništva ne može doneti novi ustav niti bitno menjati ustavni poredak, iako je imao suprotna tumačenja nekolicine profesora prava sa jugoslovenskih univerziteta. (AJ – ZKP – rol. 1 – sn. 483–489).

²¹ *Rešenje*, str. 2.

²² *Isto*.

²³ Takav pristup je kulminirao postavljanjem Cvetkovića za predsednika Ministarskog saveta, a Cincar Markovića za ministra spoljnih poslova. Obojica su predstavljali ljude bezrezervno odane knezu Pavlu. U knjizi Petranović, Zečević, *Jugoslavija 1918–1988*, str. 424. navodi se da je Cvetković bio poznat kao »knežev kurir«. Milan Antić na više mesta ističe Cvetkovićevu potpuni potčinjenost knezu i kaže da »o Cvetkoviću ne treba ni govoriti jer on nije uzimao inicijativu, čekao je, ćutao i išao za Knezom.« ASANU – ZMA – dok. br. 8455. Sam Cvetković pisao je Pavlu u emigraciji: »Mislim da ćete mi dozvoliti ovo nekoliko laskavih fraza, koji su rezultat jednog uverenja i dubokog poštovanja, a isto vreme i satisfakcija za mene, da sam imao čast da budem saradnik i izvršilac Vaših pogleda (podv. S. M.) u najsudbonosnijim momentima naše istorije«. Cvetković knezu Pavlu, AJ – ZKP – rol. 1 – sn. 476.

koji je postepeno od 1935, a konačno 1939. godine ušao u krug političara koji su sa knezom sarađivali. Među srpskim političarima uglavnom je birao ljude bez većeg ugleda. Prema svedočenju Milana Antića, knez Pavle je »energično uklanjao ljude koji su bili na putu njegovoj politici i njegovim željama«. ²⁴ Sudbina Milana Stojadinovića samo je jedan primer koji ilustruje ovu Antićevu ocenu.

Osim navedenog, i to je mnogo važnije, pomenuta argumentacija u kojoj se navodi šta je sve knez učinio kako bi stabilizovao prilike u državi vraća nas na prethodno pitanje o odnosu prema ustavnosti. Deo onoga što su zastupnici rehabilitacije istakli kao navodini doprinos kneza Pavla stabilnosti Jugoslavije u izvesnom smislu je tačno: knez jeste presudno uticao na navedena dešavanja. Ali teško da je to suštinski doprinosilo stabilnosti, kako se tvrdi. Naprotiv: oslanjanje na veoma uzan krug ljudi onemogućilo je širu političku participaciju i svelo se na oligarhijsko upravljanje. Pri tome, ponovo se zanemaruje suštinska pojedinost: na osnovu kojih ovlašćenja je knez Pavle lično presudno uticao da se donese jedna ili druga odluka? Kako je kao jedan od trojice namesnika mogao da preuzme toliko ingerencija? Odgovor je jednostavan: knez nije imao takva ovlašćenja i u mnogim pitanjima je delovao ne obazirući se na Ustav, a još manje na demokratske principe. ²⁵ Prema viđenju Milana Antića, bliskog kneževog saradnika, takva kneževa uloga prećutno je podrazumevana, budući da je kralj Aleksandar testamentom kao preostalu dvojicu namesnika odredio dvojicu politički sasvim neuticajnih ljudi. ²⁶ No, bez obzira na eventualne prećutne namere, Ustav je bio jasan i nije favorizovao nikoga, dok je stvarnost bila sasvim u znaku političke dominacije kneza Pavla. Sa druge strane, Antić, iako simpatiče kneza Pavla, iznosi ocenu da je ovaj u unutrašnjoj politici

²⁴ ASANU – ZMA – dok. br. 9399.

²⁵ Svedočanstva o ličnosti kneza Pavla u pogledu političkih i ideoloških preferencija uglavnom su saglasna: Knez je, navodno, bio sklon britanskom parlamentarizmu, ali je istovremeno bio uveren da je takav sistem u Jugoslaviji nemoguć, pa je verovao u potrebu svojevrstnog apsolutizma. Kao aristokrata konzervativnih pogleda, nije visoko cenio demokratiju. Zemljom je upravljao uz pomoć odanih saradnika i iako nije odlučivao o svakom detalju državne politike, bez njegove saglasnosti nije se mogla doneti odnosno održati nijedna važnija odluka. O ovome svedoče gotovo svi relevantni izvori. Posebno su važne pominjane dnevničke beleške Mihaila Konstantinovića u kojima se iz dana u dan prate aktivnosti vlade i spektar formalnog i neformalnog uticaja kneza Pavla, iz kojih je vidljivo u koliko meri je knez autokratski držao sve u svojim rukama.

²⁶ »Iz tog se može zaključiti kakva je bila Kraljeva koncepcija o sastavu Namesništva i kakav je karakter to Namesništvo imalo. Pored Kneza, Kraljevog brata od strica i člana Kraljevskog doma, postavljena su dva nepoznata čoveka u narodu i politici. Kralj je želeo da istakne jednu volju, jednu ruku, a ne podelu i cepanje vlasti. Radio je u duhu ustava od 1931. godine. Da su mesto Stankovića i Perovića postavljeni poznati politički ljudi, svakako da bi jedinstvo vlasti bilo ugroženo ili izloženo povremenim potresima. Ovo u toliko pre što je Kralj ostavio Knezu i politički kodicil. Stanković takav karakter Namesništva nije ni shvatio ni uvideo kad mi je govorio da ga je Kralj postavio na položaj Namesnika da čuva Presto njegovom maloletnom sinu.« M. Антић, *Намесници у министар двора пред судом*, str. 60. Ovaj tekst Milana Antića objavljen je na veb adresi: http://www.27march.org/images/File/Antic_Namesnici-i-Ministardvora-pred-sudom.pdf, posl. pristup 12. 4. 2012. U istom smislu, eksplicitno, Antić piše i na drugom mestu: »Pored kneza postavio je za namesnike dva potpuno nepoznata čoveka, te je na taj način predao punu vlast knezu Pavlu.« ASANU – ZMA – dok. br. 8615.

»lako prelazio preko potpisa i zakonski stvorenih situacija« i da je postupao na način koji je rušio »svaku zakonitost, svaku ustavnost«. ²⁷

Dakle, smisao optužbe za gaženje ustava i ignorisanje narodnih predstavnika, koja je 1945. stavljena na teret knezu Pavlu bio je da se ukaže na uzurpiranja određenih nadležnosti, tako da *Odluka* iz 1945. godine, uz sve ideološke kvalifikacije, u tom delu ostaje verodostojna: knez je u svom političkom delovanju prekoračivao čak i ingerencije koje je po Ustavu iz 1931. godine imao vladajući kralj. Pitanje je samo kako se vrednuje ta činjenica: kao politička nužda, kao izraz kneževih ambicija, kao rezultat nesređenih političkih prilika i sl. Ali neustavnost takvog kneževog položaja i delovanja je nesporna. Knez je doslovno vladao i upravljao Jugoslavijom i suština je, dakle, u tome da je kneževa uzurpacija niza funkcija zaista predstavljala gaženje ustava, koji je i u domenu vladarskih ingerencija i uloge namesnika tokom čitavog perioda Namesništva bio nepromenjen. Sve su to opštepoznate činjenice i ništa od ovoga argumentima iznetim od strane tima za rehabilitaciju nije uspešno osporeno, a nešto je čak posredno i potvrđeno.

Dodajmo na kraju da ne treba zaboraviti da je u vreme kada je knez Pavle bio namesnik, oktobra 1940. godine, vlada Cvetković – Maček donela i dobro poznate rasističke uredbe uperene protiv jevrejskog stanovništva u Jugoslaviji. ²⁸ Knez Pavle, koji se sa uredbama nije slagao, ipak nije upotrebio svoj evidentno veliki uticaj u unutrašnjoj politici kako bi eventualno smenio vladu koja je donela takve protivustavne uredbe. ²⁹

Za najvažnije pitanje (pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu) sve do sada rečeno u ovom radu ima posredni značaj, pokazuje da je knez Pavle odlučivao ili presudno uticao na donošenje odluka o važnim državnim pitanjima, bez obzira, a ponekad i nasuprot ustavnim nadležnostima. Činjenicu da je knez Pavle u mnogim slučajevima delovao protivustavno tim za rehabilitaciju, dakle, nije uspešno osporio. Indikativno je i da se prilikom izvođenja dokaza u postupku rehabilitacije sud nije ni pozivao na ove tvrdnje pravnog tima za rehabilitaciju kneza Pavla. One su, međutim, ipak unete u obrazloženje *Rešenja* najverovatnije iz uverenja da se njima pojačava utisak i živopisnije oslikava kontekst koji treba da kompromituje posleratnu stvarnost.

²⁷ ASANU – ZMA – dok. br. 8581

²⁸ Vidi: Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији*, str. 423, 424. Reč je o »Uredbi o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnja sa predmetima ljudske ishrane«, kojima se zabranjuje jevrejskim trgovcima da takvu robu prodaju, i »Uredbi o upisu lica jevrejskog porekla za učenike univerziteta, viskoih škola u rangu univerziteta, viših, srednjih učiteljskih i drugih srednjih škola«, kojom je predviđeno da se u navedene obrazovne ustanove može upisati jevrejske dece u procentu koji odgovara učešću Jevreja u opštoj populaciji (numerus clausus). Obe uredbe objavljene su u: *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 223/40.

²⁹ U čl. 4. Septembarskog ustava iz 1931. godine stoji: »Svi su građani pred zakonom jednaki.«

Knez Pavle i Trojni pakt: istorijske činjenice i problem odgovornosti

Za pitanje rehabilitacije kneza Pavla u kontekstu koji može interesovati istoričara najvažniji su detalji koji se tiču njegove uloge u pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu.³⁰ Osnovno stanovište tima za rehabilitaciju kneza Pavla, prema iskazima koje prenosi *Rešenje o rehabilitaciji* ipak ne počiva samo na tumačenju da je pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu 25. marta 1941. godine bilo »jedino racionalno rešenje«, iako se na tome posebno insistira. Akcenat je, pre svega, na dokazivanju da knez Pavle Karađorđević zapravo ne snosi odgovornost za to »jedino racionalno rešenje« tj. za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. Kao argumenti za takvo tumačenje upotrebljene su nekolike činjenice: knez Pavle nije lično potpisao odluku vlade o pristupanju Trojnom paktu, nije glasao na sednici vlade marta 1941. godine, jer nije imao ovlašćenja ni da glasa, ni da donosi, ni da potpisuje takve odluke. Kao ključni argument da knez Pavle ne snosi odgovornost za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu navedeno je sledeće: »Ono što mu se stavlja pod tačkom 4 na teret, a to je da je zaključio Trojni pakt je netačno, jer on ni po Ustavu ni po Zakonu nije imao ovlašćenje da zaključi Trojni pakt niti ga je faktički zaključio i potpisao već je to učinila Vlada preko Cvetkovića i Mačeka, s tim da je odluka donesena jednoglasno. Knez Pavle nije glasao, jer po Ustavu i Zakonu kao namesnik to nije ni mogao...«³¹ Pojašnjeno je da je za odluku o pristupanju Trojnom paktu, u formalno-pravnom smislu odgovoran Dragiša Cvetković (takođe rehabilitovan), »naročito podržan od Mačeka«.³²

Međutim, dokazivanje odsustva formalne odgovornosti predstavlja retorički manevar koji zanemaruje činjenice i faktičku odgovornost kneza Pavla. Isticanje da je odluka o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu doneta na sednici Vlade, a da pri tome »nije glasao, jer nije član Vlade, samo Knez Pavle«³³ besmisleno je budući da se odgovornost kneza Pavla za pristupanje paktu ni ne temelji na njegovom glasanju ili neglasanju na sednici vlade ili potpisivanju odluka, već na faktičkoj ulozi, o čemu u *Rešenju o rehabilitaciji* nema ni reči, osim u formi usputno iznete ocene da ne postoji »poslovno sposoban i odgovoran čovek« koji u datim okolnostima ne bi postupio »kako je to učinio Pavle Karađorđević«.³⁴ Navedena ocena, pri tome, zanemaruje elementarnu logiku jer na pitanje: kako je postupio knez Pavle Karađorđević? – u aktu o njegovoj rehabilitaciji doslovno *nema odgovora*. O njegovoj ulozi u tim ključnim događajima u *Rešenju* piše veoma malo: najpre, jedna

³⁰ Detaljnije o okolnostima u vezi sa potpisivanjem Pakta vid. Čulinović, *Slom stare Jugoslavije*; Isti, *Dvadeset sedmi mart*; Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*; Petranović, Žutić, *27. mart 1941*, str. 99–136; Krizman, *Pristup Jugoslavije Trojnom paktu*; Hoptner, *Jugoslavija u krizi*, str. 282–338. Izveštaji koje je na osnovu saznanja koja je dobijao od svojih informanata slao ambasador Rajha u Beogradu, fon Heren, takođe su važno svedočanstvo o sednicama Krunskog saveta. *DGFP*, Series D, vol. 12, str. 232–233, 257–258, 269–272, 281–282, 291–294, 303–304, 312–315. Takođe, vidi nap. 4 ovog rada.

³¹ *Rešenje*, str. 5. Ovde treba podvući da Maček nije potpisao protokol o pristupanju Trojnom paktu.

³² *Isto*, str. 4.

³³ *Isto*.

³⁴ *Isto*, 5.

usputna informacija da se knez Pavle 4. marta 1941. godine sastao sa Hitlerom u (nepostojećem) Berhtershartenu³⁵ i tu **izbegao** da se obaveže na pristupanje Trojnom paktu, a potom, što se tiče dešavanja u samoj zemlji, saznali smo savršeno bezvrednu činjenicu da na sednici vlade na kojoj se odlučivalo o tome, knez **nije glasao**, jer nije član vlade. A šta je u *Rešenju o rehabilitaciji* prećutano?

Prećutane su neke notorne činjenice koje daju precizniju i drugačiju sliku od one koja je predstavljena u *Rešenju o rehabilitaciji*. Prećutano je da je konačna odluka o pristupanju Trojnom paktu doneta na sednicama Krunskog saveta, čiji je predsedavajući bio knez Pavle, od 6. do 23. marta.³⁶ Te sednice pominju gotovo svi relevantni istorijski izvori i akteri kao i bolje obavešteni pojedinci poput Mihaila Konstantinovića ili Danila Gregorića.³⁷ Ključni trenutak je, sudeći prema Konstantinovićevom dnevniku, bila prva sednica Krunskog saveta, 6. marta 1941. Tada je nastupilo defetističko držanje, do tada, ponovo sudeći po Konstantinoviću, odlučnih, pa čak i ratobornih političara, pre svih Cvetkovića. Izveštaj kneza Pavla o razgovorima koje je vodio sa Hitlerom kao i držanje vojske obeshrabrili su i one koji su se do tada držali odlučno. Prva sednica vlade u vezi sa pristupanjem Jugoslavije paktu održana je tek 20. marta, dve nedelje posle sastanka kneza Pavla i Hitlera u Berghofu i kada je Krunski savet već rešio da Jugoslavija pristupi paktu.³⁸

Dakle, za čin pristupanja Trojnom paktu u Beču jugoslovenski predstavnici imali su odgovarajuću odluku donetu na sednicama Krunskog saveta (pri čemu se pominje uzdržanost kneza Pavla od izjašnjavanja na prvoj sednici),³⁹ a potom

³⁵ Knez Pavle se sastao sa Hitlerom u njegovoj rezidenciji Berghof, u blizini Berhtesgadena. Vlada, za koju se navodi u *Rešenju* da je odgovorna za pristupanje Trojnom paktu (što je nesumnjivo tačno) sve do 6. marta 1941. nije ni znala za sastanak kneza Pavla i Hitlera. Konstantinović, koji je bio član vlade, piše 6. marta 1941. godine u svom dnevniku: »Ne zna se s kim se sastao (knez Pavle–prim. S. M.) gore, da li je sa Hitlerom ili nekim drugim. Ne znamo da li nam se šta traži ni šta bi to bilo.« Konstantinović, *Politika sporazuma*, 308. Inače, Konstantin Fotić i Vladko Maček pominju tajni sastanak kneza Pavla sa Hitlerom, posle kojeg su se na kneževom povratku u Beograd knez i Šubašić sreli na železničkoj stanici u Zagrebu, 18. marta 1941. Fotić, *The War We Lost*, str. 64–65 i Maček, *In the Struggle for Freedom*, str. 209.

³⁶ Sednice Krunskog saveta, osim 6. marta, održane su još i 12, zatim 15, 17, 20, možda i 21. i, konačno, 23. marta.

³⁷ Maček, *In the Struggle for Freedom*, str. 209–213; *Istina o paktu* (svedočenje generala Petra Pešića za vreme okupacije) AJ – F 110 – 548–598. (Ovo svedočenje generala Pešića je objavljeno: Алексић, Генерал Петар Пешић о Пакту 25. марта 1941.); M. Antić u većem broju dokumenata pominje sednice Krunskog saveta i opisuje njihov tok. ASANU–ZMA–dok. br. 8460, 8467, 8506, 8669; Takođe o sednicama Krunskog saveta vid: Konstantinović, *Politika sporazuma*, str. 310 i dalje kao i Danilo Gregorić u: Димитријевић, Николић, *Данило Грегорич*, str. 117–126. Te sednice su deo elementarnih saznanja historiografije i o njima pišu doslovno svi istoričari koji su se bavili problemom pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu. Najdetaljnije je o sednicama Krunskog saveta pisao V. Terzić (Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*.)

³⁸ O netransparentnosti odlučivanja dobro svedoči dnevnik Mihaila Konstantinovića. Vid. Konstantinović, *Politika sporazuma*, str. 308–357.

³⁹ Vidi Petranović, Žutić, 27. mart, str. 107. V. Terzić navodi da knez Pavle nije glasao jedino na sednici Krunskog saveta od 6. marta (Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, str. 374), što potvrđuje i Konstantinović (Konstantinović, *Politika sporazuma*, str. 310) i neki drugi izvori. General Petar Pešić tvrdi da je odluka 6. Marta bila jednoglasna (AJ – F 110–k. 548–598). Takođe, eksplicitno se navodi da je na sednici Krunskog saveta od 20. marta 1941. godine, kada je doneta konačna odluka, ta odluka dobila jednoglasnu podršku. Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, str. 397.

ozvaničenu na sednici vlade koja je jednoglasno prihvatila pakt 23. marta, pošto su bila popunjena mesta ministara koji su podneli ostavke.⁴⁰ Razume se, to što Krunski savet nije bio telo nadležno za takve odluke ne menja ništa na stvari, budući da je reč o istim akterima koji su u jednom užem krugu i u jednom poluformalnom centru moći, kakav je bio Krunski savet, doneli dalekosežnu odluku koju su onda oni učesnici sednica koji su bili formalni nosioci odgovarajućih funkcija realizovali kroz odluku vlade i sam čin pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, 25. marta 1941. godine. Takođe, činjenica da knez Pavle nije imao zakonsko ovlašćenje da izdaje naredbe u vezi sa državnim politikom niti da potpisuje odluke ne poništava činjenicu da je kao predstavnik vrhovne vlasti u zemlji bio *de facto* neposredno odgovoran za donošenje odluka, uključujući i odluku o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. U postupku donošenja te odluke kneževa uloga je jasno vidljiva iz gotovo svih raspoloživih istorijskih izvora. Bez kneževog pristanka ne bi se mogla doneti i nije ni bila doneta odluka o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. *Rešenje o rehabilitaciji* neuverljivo nastoji da kneza Pavla oslobodi odgovornosti za tu odluku isticanjem irelevantnih argumenata (nije po Ustavu i zakonima imao odgovarajuća ovlašćenja, nije glasao na sednici vlade i sl.) pri tome zanemarujući ulogu koju je faktički igrao u unutrašnjoj i spoljnoj politici. Sud je, za razliku od podjednako neuverljivog dokazivanja da knez Pavle nije kršio Ustav, ove navode u vezi sa odgovornošću za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu usvojio zaključujući: »Navedenom odlukom (reč je o *Odluci* iz 1945. – prim. S. M.) knezu Pavlu Karađorđeviću se između ostalog stavlja na teret i priprema i potpis Trojnog pakta kojim je 25. marta 1941. godine u Beču Jugoslaviju predao na milost i nemilost fašističkoj Nemačkoj. *Iz izvedenih dokaza, kao i nespornih istorijskih činjenica proizilazi da je navedena tvrdnja proizvoljna i neistinita.* (Podv. S. M.) Naime, Protokol o pristupanju kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu u Beču 25. marta 1941. godine potpisala je Vlada kraljevine Jugoslavije preko svojih predstavnika ministara Dragiše Cvetkovića i Cincar-Markovića. Ovlašćenje za potpisivanje Trojnog pakta kao i donošenje Odluke knez Pavle Karađorđević nije imao ni po tada važećem Ustavu ni po zakonu.«⁴¹ Imajući sve navedeno u vidu, neprihvatljiv je princip da odsustvo formalnih ovlašćenja za određeno delovanje može *per se* da posluži kao argument koji amnestira od nepobitne faktičke odgovornosti. Izbegavanje da se u *Rešenju* jasno predoči uloga kneza Pavla predstavlja ne previše diskretan pokušaj iskrivljavanja istorije.⁴²

⁴⁰ Reč je o ministrima Srdanu Budisavljeviću, Branku Čubriloviću i Mihailu Konstantinoviću.

⁴¹ *Rešenje*, str. 15.

⁴² Pokušaj da se knez Pavle Karađorđević odvoji od aktivnosti jugoslovenskih vodećih političkih ličnosti u vezi sa pristupanjem Jugoslavije Trojnom paktu vidljiv je i u lepog književnosti: u romanu Veroslava Rančića *Конечна истина*, zatim i u predstavi Slobodana Selenića, *Knez Pavle*. Tu se uglavnom insistira na neutralnom stavu koji je knez Pavle navodno zauzeo prema odluci o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu.

»Rečite« istorijske marginalije

U podnescima i izjavama kojima je tim za rehabilitaciju kneza Pavla opravdavao zahtev za rehabilitaciju i koji su citirani u *Rešenju* postoji niz materijalnih grešaka koje nisu relevantne za samu temu niti su po svojoj prirodi mogle neposredno uticati na odluku suda, ali posredno svedoče o nedovoljnoj upućenosti u materiju odnosno o nedopustivoj nemarnosti. Kao ministar vojni u vladi Cvetković–Maček pominje se »general Tešić«,⁴³ a ministar vojske u toj vladi bio je general Petar Pešić.⁴⁴ Izmišljeno je mesto susreta Hitlera i kneza Pavla (navodi se nepostojeći Berhtersharten⁴⁵ umesto Berhtesgaden, ili još jednostavnije – Berghof). U jednom iskazu se tvrdi se da je *Politika* objavila 26. marta »sve tri tajne klauzule« koje su pratile Protokol o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, iako je *Politika* zapravo objavila dve, od ukupno četiri tajne klauzule.⁴⁶ Pominje se dalje »Demokratska Federativna Republika Jugoslavija«,⁴⁷ iako zemlja pod tim imenom nikada nije postojala. Kao poverenik pravosuđa u NKOJ pominje se »drug Flor«,⁴⁸ pa osim što

⁴³ *Rešenje*, str. 4.

⁴⁴ *Владе Србије 1804–2004*, str. 355.

⁴⁵ Više kao svojevrsnu anegdotu i simboličku ilustraciju neverodostojnosti revizionističkog pisanja istorije treba navesti da se u raznim revizionističkim tekstovima dosledno greši u navođenju imena ovog grada. Osim ponešto nezgodnog sklopa fonema, grad nosi ime koje ne stvara mogućnost različitih izgovora ili transkripcija: Berchtesgaden. U jezičkim vratolomijama revizionističkog talasa, publicističkim i romansiranim istorijama, postao je i Berhtesgarten (Јанковић, Јлалић, *Истина о 27. марту*, str. 16, 19), zatim Berhtestarten (Ранчић, *Коначна истина*, str. 17.), a u *Rešenju* o rehabilitaciji postao je Bertersharten (*Решење*, str. 4).

⁴⁶ *Решење*, str. 4. Pristalice rehabilitacije kneza Pavla navode najčešće da su postojale samo tri tajne note, iako su postojale četiri (sistematski se odriče nota o Solunu). To čini i Dragiša Cvetković. Na primer, u pismu knezu Pavlu od 21. 2. 1956. eksplicitno kaže da notu o Solunu u Beču nije primio. (AJ – ZKP – rol. 1 – sn. 242). U knjizi o 27. mарту dvojica autora Јanković i Lazić ističu da su postojale samo tri note, netačno navodeći da su »sve tri« objavljene u Politici 26. marta 1941. (Јanković, Јlaliћ, *27. март*, str. 51.) Međutim, tada su objavljene samo dve note, za koje je sa Nemcima i Italijanima bilo dogovoreno da budu objavljene. Preostale dve (o tome da Jugoslavija neće biti u obavezi da pruža vojnu pomoć i druga, kojom se Jugoslaviji u posleratnom preuređenju Evrope garantuje proširenje suvereniteta na grad i luku Solunu) u Politici od 26. marta 1941. godine nisu objavljene. Vidi: *Политика*, 26. март 1941, str. 3. Danilo Gregorić piše da mu je Cvetković na povratku iz Beča rekao: »Pored izjave o garantiji za naše granice i priznanja naše pune suverenosti i integriteta, pored garantije da vojska sila Osovine neće stupiti na jugoslovensko tlo niti će maršovati kroz našu zemlju, gradili smo u još neobjavljenim notama i za budućnost... Pre svega, obezbeđeno je za nas da posle rata dobijemo Solun.« Indikativno je da Gregorić ističe Cvetkovićeve reči: »u još neobjavljenim dodacima« (Podv. S. M.) Грегорић, *Самоубиство Југославије*, str. 163. Sasvim je moguće da je reč o postignutom dogovoru, koji je trebalo da se detaljnije razradi u kasnijoj fazi. U svakom slučaju, note o Solunu koje su potpisali Ribentrop i Čano postoje, iako sam Cvetković kaže da ih nije primio. Jakob Hoptner to ovako objašnjava: »Zbog svog poverljivog karaktera, ovu četvrtu notu (o prisajedinjenju Soluna Jugoslaviji – prim. S. M.) imao je Heren nešto docnije da preda Cincar-Markoviću. Ma da Cvetković nije potpisao prijemnicu za ovu notu, postojanje same note u nemačkim i italijanskim arhivama, ujedno sa zabeleškama Hitlerovih razgovora sa Cvetkovićem i Cincar-Markovićem posle formalne ceremonije u dvoru Belvedere, ostavlja malo sumnje da je Jugoslaviji obećan izlaz na Јегејско More« (Хоптнер, *Југославија у кризи*, str. 334–335).

⁴⁷ *Rešenje*, str. 2.

⁴⁸ *Isto*, str. 6.

je nejasno zašto se na nekoga 2011. godine referiše kao na druga, kako je činjeno 1945. godine, treba reći da je u pitanju poverenik i kasnije ministar pravosuđa Frane Frol.

U iskazima predstavnika tima za rehabilitaciju citiranim u *Rešenju* nailazimo i na gotovo manirističko izmišljanje istorijskih činjenica, poput tvrdnje da je Nemačka marta 1940. godine anektirala »celu Čehoslovačku«,⁴⁹ što je netačno, budući da Nemačka nije anektirala »celu Čehoslovačku«. Naime, Čehoslovačka je kao država sasvim nestala marta 1939. (a ne 1940, kako se tvrdi). Međutim, Nemačka je *anektirala* samo zapadne, češke krajeve, dok je u istočnim delovima nekada jedinstvene Čehoslovačke, kao što je dobro poznato, nastala kvislinška Republika Slovačka. U isti red neshvitljivih pogrešnih tvrdnji spada i netačna informacija da knez Pavle »sada počiva« u Francuskoj,⁵⁰ iako je pre ekshumacije oktobra 2012. godine bio sahranjen u Švajcarskoj, u Lozani.

Na kraju, potpuno su neprihvatljive formulacije na koje nailazimo u ovom sudskom aktu, bez obzira što nije reč o dokumentu koji se tiče ustavnog prava, da je »na neki način po Ustavu Kraljevina Jugoslavija bila unitarna država«, odnosno da je posle sporazuma o stvaranju Banovine Hrvatske bila »*po malo federalna, čak sa nekim odlikama konfederacije*«.⁵¹ Ovakve formulacije iznete u kontekstu tumačenja upravo odnosa kneza Pavla prema Ustavu i ustavnosti deluju, u najmanju ruku, neuverljivo.

Ove »marginalije« trebalo je navesti pre svega zato što je *Rešenje* u delu javnosti prihvaćeno kao nešto što temeljno menja pogled na istoriju, pa čak i obavezuje istoričare. Ovo poslednje je posebno problematično, naročito kada se imaju u vidu pobrojana ogrešenja o elementarne činjenice.

Zaključak

Rezimirajući istorijski aspekt *Rešenja o rehabilitaciji* kneza Pavla, treba podvući nekoliko konfučnih ključnih stavova koje *Rešenje* donosi: 1) Iako je kao jedan od trojice, po slovu Ustava *ravnopravnih* namesnika, faktički sam vršio vladarsku vlast, odlučujući o važnim državnim pitanjima (izbor predsednika vlade, diplomatski odnosi, dogovori oko toga koje će ustavne odredbe da važe a koje ne i sl.), knez Pavle, kako se tvrdi, ipak nije gazio ustav niti uzurpirao vladarska ovlašćenja: navodno, »bilo je upravo suprotno«.⁵² 2) Premda je u svim drugim važnim državnim poslovima aktivno učestvovao, knez Pavle ni u faktičkom ni u formalnom smislu ne snosi nikakvu odgovornost za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, iako je, što se prećutkuje, veliki deo diplomatskih aktivnosti sa tim u vezi lično obavio, sastajući se tajno sa Hitlerom, čak i bez znanja vlade i iako je njegova reč u tome bila presudna. 3) Odluka o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu bila je

⁴⁹ *Isto*, str. 3.

⁵⁰ *Isto*, str. 1.

⁵¹ *Isto*, str. 5.

⁵² *Isto*.

navodno »jedino racionalna«, pa se lakonski kaže da bi svaki »poslovno sposoban i odgovoran čovek« postupio »kako je to učinio knez Pavle« iako u *Rešenju* koje se tiče njegove rehabilitacije *ni na jednom mestu* nije rečeno kako je knez Pavle uopšte u konkretnom slučaju postupio. (Štaviše, kako čitamo u *Rešenju*, rečeno je jedino da knez Pavle nije glasao na sednici vlade »jer nije član vlade«, da ništa nije potpisao, da je izbegao da se obaveže u Berghofu, tako da se stiče utisak da je on zapravo bio protiv potpisivanja pakta, iako je, navodno, »jedino racionalno rešenje« bilo da se paktu pristupi); 4) Aktivnosti oko pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu dešavaju se sa ciljem da se izbegne rat, i to »u teškim uslovima, predstojećeg rata koji je bio neminovan«.⁵³

Dok je proizvoljnim i ideološkim nazvano, uprkos masivnim nanosima ideološkog kolorita, ipak dobro utemeljeno obrazloženje *Odluke* iz 1945. godine, dotle su, nasuprot činjenicama, u prilog rehabilitaciji iznete upravo proizvoljne ideološke impresije, u koje se mora posumnjati već na osnovu toga što su pogrešno navođena imena, datumi, ličnosti, mesta pominjanih događaja. Sve te proizvoljnosti pomešane su u teško razmrsivo klupko neistina, poluistina, pravnih nepreciznosti i nelogičnih zaključaka, od kojih se sastoji ova sudska rehabilitacija.

Iz svega predočenog, jasno je da je tumačenje prošlosti koje nudi ovo *Rešenje* tendenciozno do mere da je, inače razumljiva potreba da se argumentuje zahtev za rehabilitacijom i odluka koja taj zahtev usvaja prerasla u sukob sa činjenicama pa i sa logikom. Ovo je dvostruko problematična situacija: u pravnom smislu, jedna sudska odluka obrazložena je argumentima koji obiluju materijalnim greškama i nelogičnostima, dok je kroz samo *Rešenje*, ali pre svega u delu javnosti, izvršen svojevrsni atak na deo akademske historiografije koja o događajima o kojima se u procesu rehabilitacije kneza Pavla raspravljalo ima drugačiji stav od onog koji se iznosi u *Rešenju*.

Istorijski je, nasuprot iskazima na koje se sud oslonio donoseći *Rešenje o rehabilitaciji*, kao i nasuprot ostalim naporima da se umanjí odgovornost kneza Pavla za odluku o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, izvan sumnje da je knez Pavle odigrao ključnu ulogu u donošenju te odluke i da je zajedno sa saradnicima odgovoran za taj čin, koji je posle rata, **u skladu sa međunarodnim pravom**, smatran za delo za koje treba da se postavi pitanje krivične odgovornosti.⁵⁴

⁵³ Isto.

⁵⁴ Ovde samo kratko treba napomenuti da je na međunarodnom nivou, posle rata, ustanovljeno da je, između ostalog, formalno solidarisanje neke države sa Osovinom i saradnja u njenom agresorskom ratu postupak koji treba sudski ispitati i odgovorne kazniti, bez obzira na prigovor o retroaktivnom karakteru novih međunarodnih propisa. U tom smislu je od posebne važnosti Londonska deklaracija od 8. avgusta 1945. godine i Statut međunarodnog vojnog tribunala koji je usvojen kao aneks deklaracije. Članom 6a Statuta bilo je predviđeno da se kao zločin protiv mira smatra »planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata, ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garantije, ili učestvovanje u nekom zajedničkom planu ili zaveri za izvršenje ma kog od gore navedenih dela«. Posebno treba naglasiti da je, kako se vidi iz formulacije ovog člana Statuta, inkriminisano i planiranje, čak i onda kada se delo ne izvrši – »nedovršeno krivično delo«. (Sve navedeno prema: Kaseze, *Međunarodno krivično pravo*, str. 25, 127) Pošto je Jugoslavija pristupila paktu koji je od 1939. godine (kao formalna koalicija od septembra 1940. godine) vodio agresorski rat, načelno je postojao osnov

Odluke suda, na sreću, ne obavezuju istoričare. Za pisanje istorije i ocenu istorijskog delovanja nije dovoljna tek jedna odluka, bilo ona iz 1945. bilo iz 2011. godine. Najbolje »utočište« kneza Pavla je istoriografsko istraživanje o njegovoj istorijskoj ulozi i epohi. Istoriografiji nisu nepoznate njegove dileme u vezi sa pristupanjem Jugoslavije Trojnom paktu kao i naponi da do toga ne dođe.⁵⁵ Ali, sve to ne poništava činjenicu da je Jugoslavija pristupila Trojnom paktu, da je u tome značajnu ulogu imao upravo knez Pavle, da je Pavlova vladavina obeležena kneževim apsolutizmom, samovoljom i uzurpacijom kraljevskih funkcija, da je represivni državni aparat bio surov prema političkim protivnicima, pre svega komunistima. Sa tim u vezi, jedna je stvar istoriografsko nijansiranje i analiza motiva, okolnosti i mogućnosti, a sasvim druga iznalaženje ideoloških opravdanja za donošenje tako dalekosežnih odluka kao što je pristupanje zemlje savezu koji u tom trenutku ipak vodi agresivni rat.

Odluka o proglašenju kneza Pavla Karađorđevića za ratnog zločinca 1945. godine jeste bila politička i u mnogome sporna, najpre zbog toga što veoma teško kvalifikuje jedno moralno kompromitujuće, naknadno čak i inkriminisano, ali, prema svim posledicama – ne i zločinačko delo. Naročito je bilo sporno tumačenje o dugoročnim namerama kneza Pavla da zemlju potčini Osovini. *Odluka* iz 1945. godine je, međutim, bila zasnovana na relevantnim činjenicama i tek oštro akcentovanje nekih pojedinosti, agresivna retorika, pristrasno tumačenje nekih postupaka i, konačno, neupitno preterana strogost (proglašavanje zločincem) otkrivaju ideološku strast. Međutim, krajem 2011. godine se dogodilo da je jednu odluku punu ideološkog naboja zamenila druga, ništa manje ideološki jednostrana, ali, pored toga, činjenički sasvim neutemeljena.

Viri i literatura

Skraćenice

AJ – Arhiv Jugoslavije

ASANU – Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti

DGFP – Documents on German Foreign Policy

FRUS – Foreign Relations of the United States

ZKP – Zbirka kneza Pavla

ZMA – Zbirka Milana Antića

da se postavi i pitanje odgovornosti jugoslovenskih državnika koji su zemlju uveli u Trojni pakt. Pri tome, treba posebno naglasiti da je Jugoslavija u toku, a i posle rata prihvatila najveći broj međunarodno-pravnih akata, uključujući i Londonsku deklaraciju (već avgusta 1945. godine) čime su ta akta postala i deo unutrašnjeg pravnog sistema i osnov za ispitivanje odgovornosti onih koji su doneli odluku o pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, budući da je taj čin značio kršenje međunarodnih ugovornih obaveza Jugoslavije, pre svega prema Grčkoj, što ovde ne može biti detaljnije elaborirano.

⁵⁵ Vid. Бјелаяц, Миле, *Дипломатија и војска*. Београд: Медија центар Одбрана, Академија за дипломатију и безбедност, 2010. Посебно види поглавља Последица војног слабења и слома Француске, стр. 163–180. и Покушај стратешког ослоњаца Југославије на СССР 1939–1941., стр. 215–238.

Neobjavljeni arhivski izvori

Arhiv Jugoslavij

Fond Državne komisij za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača

Zbirka kneza Pavla

Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti

Zbirka Milana Antića

Objavljeni arhivski izvori

Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, 1–2, prir. Živko Avramovski, Zagreb: Globus, Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1986–1988;

Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, 3, prir. Živko Avramovski, Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1996.

Documents on German Foreign Policy, 1918–1945, Ser. C (1933–1937) vol. 3–5; Ser. D. (1938–1945), vol. 1–12; Washington: United States Government Printing Office, 1949–1962;

Dokumenti istorije Jugoslavije, prir. Zečević, Momčilo; Popović, Jovan, Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1996.

Ostali dokumentarni izvori

Ustav Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1931.

Onlajn baze podataka

Антић, Милан, *Намесници и министар двора пред судом* Ovaj tekst Milana Antića objavljen je na veb adresi: http://www.27march.org/images/File/Antic_Namesnici-i-Ministar-dvora-pred-sudom.pdf

Foreign Relations of the United States, onlajn: <http://digicoll.library.wisc.edu/FRUS/Search.html>;

Rešenje o rehabilitaciji Pavla Karađorđevića (Pex. бр. 226/10), [http://www.bg.vi.sud.rs/images/resenje8\(1\).pdf](http://www.bg.vi.sud.rs/images/resenje8(1).pdf).

Štampa i periodika

Политика, 1934–1941.

Службене новине Краљевине Југославије, 1934–1941.

Svedočanstva savremenika

Churchil, Winston, *The Second World War: The Grand Alliance*. New York: Bantam Books, 1962.

Ciano, Galeazzo, *Diario 1937–1943*. Milano: Rizzoli, RCS Libri, 2010.

Драгиша Цветковић њим самим. Прир. Видосав Петровић, Ниш: Пунта, 2006.

Dokumenti o Jugoslaviji, 1–10, Paris, 1951–1958.

Eden, Anthony, *The Eden Memoirs: the Reckoning*, London: Cassell, 1965.

Fotić, Konstantin, *The War We Lost*. New York: Viking Press, 1948. (prev. Константин Фотић, *Рат који смо изгубили. Мемоари*. Београд: Удружење правника, 1995.

Грегорић, Данило, *Самоубиство Југославије*. Београд: Југоисток, 1942.

Јовановић Стојимировић, Милан, *Дневник 1936–1941*. Нови Сад: Матица српска, 2000.

Konstantinović, Mihailo, *Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945*. Beograd: Agencija mir, Prometej, 1998.

Maček, Vladko, *In The Struggle for Freedom*. University Park and London: The Pennsylvania State University Press, 1957.

- Мемоари патријарха српског Гаврила*, Париз: Richelieu, 1974.
- Николић, Коста; Димитријевић, Бојан, *Данило Грегорић и 25. март 1941*, Београд: ИСИ, 2007.
- Павловић, Коста Ст., *Ратни дневник 1941–1945*. Београд: Службени гласник, Откровење, 2011.
- Stakić, Vladislav, *Moji razgovori sa Musolinijem: osovinske sile i Jugoslavija*. Minhen: Iskra, 1967.
- Stojadinović, Milan, *Ni rat ni pakt*. Rijeka: Otokar Keršovani, 1963.
- Vauhnik, Vladimir, *Nevidljivi front: borba za očuvanje Jugoslavije*. Minhen: Iskra, 1984.

Literatura

- Алексић, Драган, Генерал Петар Пешић о Пакту 25. марта 1941. *Архив*, 1-2, 2012, стр. 113–130.
- Balfour, Neil; Mackey, Sally, *Prince Paul of Yugoslavia*. London: 1980.
- Barker, Elisabeth, *British policy in south-east Europe in the Second World War*, London: Mackmillan, 1976. (Prevod: Barker, Elisabet, *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb: Globus, 1978.)
- Бјелајац, Миле, *Дипломатија и војска*. Београд: Медија центар Одбрана, Академија за дипломатију и безбедност, 2010.
- Boban, Ljubo, *Maček i politika HSS 1928–1941*. Zagreb: Liber, 1974.
- Isti, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd: Institut društvenih nauka, 1965.
- Čulinović, Ferdo, *Slom stare Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga, 1958.
- Isti, *Dvadeset sedmi mart*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1965.
- Др Давид Албала: *специјални делегат при Југословенском краљевском посланству у Вашингтону 1939–1941*, Прир. Ђорђе Лопичић, Београд: Теовид, 2010.
- Djokić, Dejan, *Elusive Compromise*. London: Hurst&Company, 2007. (prevod Đokić, Dejan, *Nedostižni kompromis: srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*, Beograd: Fabrika knjiga, 2010)
- Ђорђевић, Драгослав, *На раскрсници. Прилози за српску историју Другог светског рата*, Торонто: Братство, 1991.
- Глигоријевић, Бранислав, *Краљ Петар II Карађорђевић, 1927–1970. Биографија*. Београд: Завод за уџбенике, 2011.
- Grubač, Momčilo, *Krivično procesno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union, Službeni glasnik, 2008.
- Hoptner, Jakob, *Yugoslavia in Crisis*. Washington: Columbia University Press, 1962. (Prevod: Hoptner, Jakob B., *Jugoslavija u krizi: 1934-1941*. Rijeka: Otokar Keršovani, 1973; Хоптнер, Јакоб, *Југославија у кризи 1934–1941*, s. I., 1962.)
- Јанковић, Миодраг, *Кнез Павле: од лепоте до истине*. Београд: Факултет уметности »Академија уметности Браћа Карић«, Ведуа; Нови Сад: Арт принт, 2004.
- Јанковић, Миодраг; Лалић, Вељко, *Кнез Павле. Истина о 27. марту*. Београд: Una Press, Publikum, 2007.
- Jevtić, Dragoš, *Ustav Kraljevine Jugoslavije od 3. IX 1931. i zahtevi za preuređivanjem države izneti tokom 1932. i početkom 1933. godine*. Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Kosmos, 1985.
- Kaseze, Antonio, *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2005.
- Knox, McGregor, *Mussolini Unleashed, 1939-1941: Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War*. Cambridge University Press, 1986;

- Кољанин, Милан, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941*. Београд: ИСИ, 2008.
- Krizman, Bogdan, *Pristup Jugoslavije Trojnom paktu u proljeće 1941. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 3-4, 1970, str. 377–404.
- Littlefield, Frank, *Germany and Yugoslavia 1933–1941: The German Conquest of Yugoslavia*. Boulder: East European Monographs, 1986.
- Milosavljević, Olivera, *Savremenici fašizma*. 1-2. Београд: Helsinški odbor za ljudska prava, 2010.
- Milovanov, Nikola, *Od marsejskog atentata do Trojnog pakta*. Zagreb: Epoha, 1963.
- Nehn, Paul N., *A Low Dishonest Decade: Great Powers, Eastern Europe, and Origins of World War II 1930–1941*. Continuum, 2005;
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije*. Београд: Nolit, 1988.
- Petranović, Branko, Žutić, Nikola, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*. Београд: NICOM, Београд: Novi dan, 1990, str. 99–136.
- Petranović, Branko; Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1988*. Београд: Rad, 1988.
- Радојевић, Мира, *Удружена опозиција 1935–1939*. Београд: ИСИ, 1997.
- Stojkov, Todor, *O stvaranju Bloka narodnog sporazuma. Istorija XX veka. Zbornik radova*, 6, 1964, str. 245–302.
- Isti, *Vlada Milana Stojadinovića 1935–1939*. Београд: ISI, 1985.
- Tasovac, Ivo, *American Foreign Policy and Yugoslavia, 1939–1941*. Texas A&M University Press, 1999;
- Terzić, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Београд: Narodna knjiga; Titograd : Pobjeda, 1984.
- Владе Србије 1804–2004*. Београд: Завод за уџбенике, 2005.
- Зборник радова Округлог стола »Кнез Павле у вихорима Европске политике«*. Нови Београд: Златна књига, 2003.
- 27. март 1941. Седамдесет година касније*. Уг. Павловић, Момчило; Пантелић, Ивана, Београд: ИСИ, 2012.

SUMMARY

The interpretation of the past in the *Act on rehabilitation of Prince Paul Karađorđević*

Srđan Milošević

The rehabilitation of Prince Paul Karađorđević, the member of the Regency established in Yugoslavia after the assassination of king Alexander I in Marseilles in 1934, has been enacted in late November 2011. The Higher Court in Belgrade decided that the *Decision* from 1945, issued by the State Commission for the investigation of the war crimes, was ideologically and politically motivated. However, the rehabilitation has been supported by the arguments that widely violate historical truth, avoiding to mention the most crucial facts, necessarily important for the proper understanding of the currents of historical events regarding the problems of the political influence of Prince Paul, and particularly regarding the discrepancy between his constitutional position and political power he virtually exercised. The most important question – Prince Paul's role in the Yugoslav accession to the Tripartite pact has not been discussed at all. Finally, the document issued by the Higher Court is over-flooded by the number of mistakes regarding most notorious

facts. Some of them are of minor importance for the case itself, but of the major importance as the indicator of the astonishing lack of relevant knowledge.

Declaring Prince Paul the war criminal in 1945 communist regime overestimated some Prince Paul's controversial actions and partially interpreted historical facts. On the other hand, the rehabilitation from 2011 almost completely disregarded those facts, demonstrating the arrogance of the new ideological paradigm, which is even more irresponsible towards historical facts than the communist ideology ever was: the communist *Decision* from 1945 partially interpreted historical facts, while rehabilitation from 2011 virtually keeps away from them.